

MILLATARO MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

D.X.Umurzoqov

Navoiy davlat pedagogika instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasini mudiri, PhD.

Turli xalqlar vakillari nafaqat o'z etnik guruhi doirasida, balki boshqa etnik guruhlar bilan ham munosabatda bo'ladilar. Millatlararo munosabatlar har xil xarakterga ega bo'lishi mumkin, ular hamkorlikda ishtirok etuvchi barcha etnik guruhlarining o'zaro rivojlanishiga olib keladigan hamkorlik va tajriba almashishga, shuningdek, boshqa etnik guruh ustidan zo'rvonlik ta'siriga va hokimiyatga ega bo'lishga yo'naltirilgan bo'lishi va millatlararo nizolarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Millatlararo munosabatlar deganda turli etnik guruhlar vakillarining davlatlararo, davlat ichidagi va kundalik miqyosdagi bir-biri bilan munosabatlari va o'zaro munosabatlarining butun majmuasi tushuniladi. Turli etnik guruhlarining davlatlararo munosabatlari xalqaro shartnomalar bilan, bir davlat doirasidagi etnik jamoalarning munosabatlari esa davlat qonunchiligi, shuningdek, boshqa etnik guruhlar vakillari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va muloqotning axloqiy me'yorlari va o'rnatilgan an'analari bilan belgilanadi.

Millatlararo munosabatlar raqobatga asoslanishi mumkin, bunda etnik guruhlar o'rtasida ularning iqtisodiy rivojlanishi va yashashi uchun zarur bo'lgan resurslarga egalik qilish huquqi uchun raqobat munosabatlari tushuniladi, ko'pincha bu siyosiy omillar va cheklangan yashash vositalari bilan bog'liq. Raqobat davlatlararo miqyosda, turli mamlakatlar xalqlari ma'lum resurslarga egalik qilish huquqi uchun raqobatga kirishganda ham, bir davlat darajasida, unda yashovchi etnik guruhlar o'rtasida ham sodir bo'lishi mumkin.

Etnik guruhlar o'rtasidagi raqobatbardosh munosabatlar natijasida ko'pincha qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi, ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

- hududiy, agar bir etnik guruh boshqa etnik guruh hududining bir qismiga da'vo qilsa;
- siyosiy, xalq mustaqil davlat barpo etgunga qadar turli siyosiy o'zgarishlarga intilishi;
- milliy ko'pchilik va ozchilik o'rtasida, ular o'z navbatida hududiy, siyosiy, iqtisodiy yoki boshqa huquqlarni olishga intilishlari mumkin.

2. Millatlararo munosabatlarning quyidagi tasniflari mavjud:

- "sof" yoki asosiy, tartibli yoki reyting tizimisiz turlar;
- o'zaro munosabatlarga kirgan etnik guruhlarining birinchi uchrashuvining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, millatlararo munosabatlarning turlari va tegishli bosqichlari;
- ikki shaxs darajasidagi millatlararo munosabatlar.

3. Millatlararo munosabatlarning “sof” turlarini tasniflashda quyidagilar ajratiladi:

- quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan bo'ysunish yoki vertikal munosabatlar.

piramida va martaba tamoyili asosida qurilgan, ba'zi etnik guruhlar boshqalardan ustun bo'lgan va umumiy davlat sxemasida ma'lum bir etnik guruhning kastalari va martabalari (statuslari) tizimi yuqori darajada rivojlangan;

bir etnik guruhning boshqa yoki unga tenglashtirilgan hodisalar tomonidan to'liq bosib olinishi natijasida vujudga keladi, bu esa pirovard natijada ierarxik tizimlarning vujudga kelishiga olib keladi;

zabt etilgandan so'ng zabt etilgan, tobe etnik guruhlar uchun o'ziga xos mafkura yaratiladi, bunda hukmron etnik guruhga hurmatni shakllantirishga va ularning quyi mavqeini qabul qilishga katta e'tibor beriladi;

ayrim etnik guruhlariga boshqalardan ko'ra ko'proq o'ziga xos qadr-qimmat va sharaf beriladi;

shtatda yashovchi etnik o'zaro aniq hududiy chegaralarga ega bo'lmagan, davlat ichida hududiy tartibsizliklarning paydo bo'ladigan qismi qo'shish;

ushbu turdagi millatlararo munosabatlar tizimiga AQSH, Hindiston, Rossiyani misol qilib keltirish mumkin;

Polidomen yoki gorizontal, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega munosabatlar:

millatlararo munosabatlarning bunday turi bo'lgan davlatda yashovchi etnik guruhlar bir xil maqomga ega;

har bir ijtimoiy guruhning o'zi davlat bo'lib, uning ichida turli qatlamlar va sinflarning o'ziga bo'ysunishi mavjud;

guruhlarining o'zaro ta'siri o'z chegaralari orqali sodir bo'ladi, shuning uchun bo'ysunish munosabatlari paydo bo'lmaydi;

munosabatlarning bu turi to'liq bo'lmagan istilo, muvaffaqiyatsiz bosqinchilik natijasida, shuningdek, turli etnik guruhlarining nisbatan ixtiyoriy ko'chishi yoki ilgari bir-biri bilan aloqasi bo'lmagan etnik guruhlarining umumiy hududga qo'shilishi natijasida vujudga keladi;

bunday davlatga kiritilgan etnik guruhlar bir-biriga parallel bo'lib, ham aralash, ham alohida joylarda yashashi mumkin;

to'liq bo'lmagan zabt tufayli millatlararo muammolar paydo bo'lishi mumkin, bu ko'pincha bosqinchi guruh bosib olingan etnik guruhga nisbatan hududiy da'volarini saqlab qolishi, ikkinchisida esa qatnashgan etnik guruhga nisbatan qasos olish istagi paydo bo'lishi mumkin.

4. Shaxslararo yoki individlar darajasidagi millatlararo munosabatlar deganda, turli etnik guruhlariga mansub ikki kishining bir-biri bilan nafaqat shaxs

sifatida, balki birinchi navbatda o'z etnik guruhlarini vakillari sifatida aloqada bo'ladigan munosabatlar tushuniladi. Individual darajadagi millatlararo munosabatlar quyidagi xususiyatlarga ega:

ikki individning o'zaro munosabati ikki etnik guruhning o'zaro ta'siri;

bu o'zaro ta'sirning tabiatiga ko'pincha ma'lum bir etnik guruhga nisbatan yaratilgan munosabat va stereotiplar ta'sir qiladi, ular ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin;

butun bir etnik guruhni tavsiflovchi stereotiplar uning individual vakiliga o'tkaziladi, u bu holda butun etnik guruh xususiyatlarining namoyon bo'lishi va shu bilan birga o'z qadriyatlarini etkazuvchi, butun etnik guruhning qadriyatlarini uzatadi.

Ikki individning o'zaro munosabatida ularning har biri o'z etnik guruhining vakili sifatida, shuningdek, shaxslararo darajada harakat qilishi mumkinligiga qo'shimcha ravishda, bir shaxs boshqa bir etnik guruh bilan ham o'zining alohida vakili bilan, ham butun jamiyat bilan o'zaro munosabatda bo'lishi mumkin. Etnik guruh ma'lum me'yorlar va madaniyatlar yig'indisi sifatida. Ushbu turdagi millatlararo o'zaro ta'sir jarayonida shaxsga ko'rsatadigan ta'sirga qarab, xatti-harakatlarning to'rt turi va ular bilan bog'liq bo'lgan aloqa natijalarini ajratish mumkin:

konformlik - shaxs o'z madaniyatining ba'zi me'yorlari va qadriyatlarini inkor etsa yoki qabul qilmasa, lekin boshqa etnik guruh va uning madaniyatining stereotiplari va qadriyatlariga amal qilganda;

millatchilik - agar shaxs o'z etnik guruhi madaniyatidan tashqari barcha madaniyatlarning qadr-qimmatini va o'ziga xosligini inkor etsa va u uchun o'z xalqining manfaatlari va qadriyatlari doimo ustunroq bo'lsa;

marginal - odam ikki madaniyat o'rtasida o'zgarib turadigan bo'lsa va ko'pincha bu xatti-harakat bir nechta etnik guruhlarining madaniyati aloqa qiladigan joyda yashash natijasi bo'lib, shaxsning etnik tuyg'usining shakllanishiga ta'sir qiladi;

vositachi - inson, go'yo ikki madaniyatning ta'sirini sintez qilganda va ko'pincha bu xatti-harakatlar shaxsning uzoq muddatli yashashi va ikkala madaniyat bilan o'zaro munosabati bilan bog'liq bo'lib, natijada unga teng darajada yaqin va aziz bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Крысько В.Г. Этническая психология. М.: Издательский центр "Академия", 2002.
2. Налчаджян А.А. Этнопсихология. СПб.: Питер, 2004.
3. Психология и культура / Под. ред. Д. Мацумото. СПб.: Питер, 2003.

4. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. М.: Смысл, 1998.
5. Солдатова Г.У. Психологическая помощь мигрантам. М. Смысл, 2002.
6. Психология: Учебник / Под ред. А.А. Крылова. М.: Проспект, 2004.

